

«ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС УКРАЇНИ» КАРТОГРАФА ЮРІЯ ЛОЗИ*

*Пащенко В.М.**Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Фундаментальне картографічне узагальнення великого формату має підзаголовок “Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)”. Керівник проекту, головний автор та укладач Юрій Лоза залучив до авторського колективу атласа провідних творчих дослідників – географів, істориків, етнологів, мовознавців, мистецтвознавців. Цей оригінальний твір є найглибшим, найзмістовнішим картографічним зведенням знань із історії України.

Фундаментальне видання всеукраїнського значення. Із здобуттям Україною незалежності на зміну дезорієнтуванням і конформуванням українців прийшла можливість об’єктивного самопізнання і свідомих самовизначень. Небаченим раніше системним зібранням найновішої, найширше поданої об’єктивної історичної інформації став створений у Києві “Історичний Атлас України”. Із виданням його Україна і світове українство збагатилися потужним державницьким картографічним твором із синтезним історичним змістом. Це перший том капітального картографічного узагальнення великого формату із підзаголовком “Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)”.

Атлас має дві великі частини щедро документованих ілюстраціями оригінальних текстів і мап: “Залюднення українських земель у найдавніші часи” (24 тематичних тексти, 220 великих і малих мап і 30 хронологічних таблиць) та “Від перших слов’янських спільнот до ранньоукраїнської держави” (63 тематичних тексти, біля 300 різних мап і планів міст і понад 80 хронологічних та інформаційних таблиць).

Атлас – колективна праця, але головним автором-упорядником і відповідальним редактором “Історичного Атласа України” є відомий україніст, картограф і дослідник історії України Юрій Лоза. За його формулюванням, центральним місцем розробленої ним концепції (системи ідей) атласа є “*відображення усього комплексу подій та явищ історії українського етносу у тих просторових межах, у яких він (етнос) перебував у відповідний історичний період. Це значить, що на мапах атласа, які відображають певний історичний проміжок, картографуванню підлягає та територія, яку український етнос заселяв у відповідний хронологічний період, без свідомого обмеження картографованої території сучасними політичними кордонами*” [1, с. 5].

За переконанням Юрія Лози, видання цього атласа покликане “*відігравати роль культурного посланця України за рубезжем, утверджувати правдиву історію України та протидіяти різного роду фальсифікаціям. Цей атлас – погляд на історію України очима українських картографів та істориків, а не очима наших сусідів, через яких увесь світ ще досі сприймає Україну та її історію часто в необ’єктивному світлі*” [там само]. Із виданням цього атласа Україна та українці стали на один рівень із країнами і народами, які вже мають свої історичні атласи. Це США, Канада, Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Угорщина, Болгарія, етноси ірландців і євреїв та інші.

За комплексним змістом, науковим рівнем та інформативністю історичні атласи країн чи окремих народів – це видання, що своєю фундаментальністю і значенням дорівнюють національним атласам. Науково-довідковий зміст “Історичного Атласа України” містить різнобічні характеристики витоків українського етносу в його історичному розвитку, докладне відображення політичної історії нашого етносу, його прадавньої демографії, історії його релігії, культури й господарства. Ця колективна праця без перебільшення має національне значення і засвідчує високий престиж інтелектуальних здобутків фахівців і вчених нашої держави.

Атлас узагальнює досягнення національної історичної науки і, таким чином, відображає рівень історичних знань про Україну та український народ. Цим визначається вся неоціненна значущість здійсненого видання, уся заслуга його авторів-науковців, а найбільше – внесок і заслуга автора-упорядника й відповідального редактора атласа, Юрія Лози.

Місце атласа Юрія Лози в історіографії України. До опублікування рецензованого твору Україна не мала свого великого науково-довідкового історичного атласа. Але спроби створити

*Історичний Атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). Керівник проекту й автор-упорядник Юрій Лоза. – К.: Мапа, 2010. – 300 с.

такий атлас були. У 1937 р. у Львові Наукове Товариство імені Т.Г.Шевченка видало “Атлас України й сумежних країв”. Видання було здійснене під загальною редакцією українського географо-енциклопедиста Володимира Кубійовича. Той атлас є синтезним фундаментальним твором комплексного географічного змісту. Історії України була присвячена частина його мап.

Як зазначив Ю.Лоза на презентації свого атласа у Львові, першим чисто історичним атласом мав стати “Історичний атлас України” Івана Крип’якевича та Федора Шевченка. Зусиллями їх та їхніх колег у середині 1960-х рр. було розроблено та опубліковано проект такого атласа. Але той проект не було реалізовано через невідповідність концепції задуманого атласа більшовицькій ідеології. Тому перші історичні атласи України побачили світ за її кордонами. *“Один із них, україномовний, був укладений у 1980 р. І.Теслею та Е.Тютюком за редакцією Л.Винара і нараховував 43 мапи. Другий атлас, із 24-ма мапами у ньому, було видано П.-Р.Магочієм у 1987 р., англійською мовою. Обидва атласи можна цілком віднести до досягнень української історичної картографії, хоча варто зазначити, що можливості картографів на еміграції, особливо щодо використання необхідної джерельної бази для укладання атласів, були набагато обмеженішими, ніж ті, що їх мали картографи та історики тут, в Україні”* [2]. Ті атласи мали невеликий обсяг, але відзначались позитивною роллю – як перші спроби картографічних відображень подій української історії.

“Історичний Атлас України” Юрія Лози “планувався як фундаментальний картографічний твір, вихід у світ якого зміг би розв’язати... такі найголовніші завдання:

– як комплексне історичне видання познайомив би (у загальних рисах) з реальним станом досліджень з історії України;

– спонукав би до нових пошуків по заповненню тих “білих плям” української історії, що їх виявив цей атлас;

– міг би бути використаним у навчальному процесі та у виховній роботі” [2].

Головні змістовні складові “Історичного Атласа України”. Історичну картину найдавніших періодів суспільної історії та часів ранньо-української державності на теренах теперішньої України в атласі розкрито через широкий спектр наукових знань. Вони представлені у взаємодоповнюючих поєднаннях текстових, картографічних і хронологічних табличних подань та узагальнень.

Частиною першу атласа – “Залюднення українських земель у найдавніші часи” – склада-

ють 15 розділів. Це “Розвиток природного середовища”, “Первісне заселення України найдавнішими людьми”, “Мисливські доби пізнього палеоліту”, “Суспільства лісових мисливців доби мезоліту”, “Найдавніші землеробсько-скотарські племена доби неоліту”, “Індоевропейські, трипільські та інші землеробсько-скотарські племена доби міді”, “Господарство стародавніх суспільств від неоліту до епохи бронзи”, “Походження індоевропейців”, “Племена доби бронзи”, “Тенеца іранських племен та шляхи їхніх міграцій”, “Кіммерійці, праслов’яни та інші племена початку ранньозалізної доби”, “Велика Скитія”, “Пізні скити”, “Сармати, давні слов’яни (ранні венеди) та їхні сусіди на зламі двох ер”, “Античні держави Північного Надчорномор’я”.

Частиною другу атласа – “Від перших слов’янських спільнот до ранньоукраїнської держави” – складають 10 розділів: “Походження слов’ян”, “Початки Київської держави”, “Русь: становлення держави та її соціально-політичний розвиток”, “Галицько-Волинська держава: продовження політичних традицій Києва”, “Ростово-Суздальщина: від далекої київської периферії до незалежного князіння”, “Господарський розвиток Русі”, “Культурне життя Русі”, “Столиці”, “Русь і кочівники Великого Степу”, “Таврика у пізньоримську добу та середньовіччі”.

Історичні події, змістовно згруповані відповідно до загальної концепції атласа, та виокремлені й картографовані зрізи певних історичних подій – в атласі подано на тлі природничо-географічної інформації, зокрема палеогеографічної та історико-ландшафтознавчої. Вона представлена в численних картографічних відображеннях чіткої послідовності найістотніших етапних змін природи, визначальних для різних історичних періодів становлення людності і розвитку ранньої вітчизняної державності в межах українських теренів.

Досконалий картографічний твір, енциклопедія історії України. Наведені в атласі різноманітні взаємодоповнюючі відомості – наочні й доступні для сприйняття, вичерпно інформативні та ємні. Вони виразно прості, лаконічні й переконливі в інформуванні. Все це притаманне методу картографування. А використання ще й комплексних виражальних можливостей інформування, властивих атласному картографуванню, дає можливість читачам легко сприймати все складне поєднання відображених історичних подій і явищ.

Повнота і докладність змістовних охоплень “Історичного Атласа України” – енциклопедична. Крім різноманітних знань історичних наук, антропології, суспільствознавства, культурології, мистецтвознавства, в атласі використані узгоджені

та пов'язані між собою результати найновіших досліджень передових вітчизняних природознавців – геологів, геоморфологів, палеогеографів, ландшафтознавців. Важливо підкреслити верифікованість наведених геоморфологічних та історико-ландшафтознавчих знань: узгодженість їх із фактами і висновками вітчизняних і зарубіжних археологів.

Багата фактологічна документованість атласа особливо виражена інформативними кольоровими ілюстраціями. Це десятки фотознімків – пейзажних, зроблених у межах широко знаних українських теренів, з відображенням характерних та історичних ландшафтів і архітектурних пам'яток найдавнішого, античного, давньоруського минулого. Це також вражаючий у своїй повноті й переконливості зоровий ряд фотозображень артефактів, культових і мистецьких творів усіх тих часів. Не можна не відзначити численні кольорові малюнки, якими так збагачені текстові частини атласа. Найвиразнішими є, зокрема, фахово здійснені авторські реконструкції побутово-мистецьких реалій та одягу простолюдинів, воїнів і знаті племен і народів праукраїнського минулого.

Рецензований фундаментальний історичний твір, академічний та енциклопедично довідковий одночасно, виконує відразу дві функції: він *фахово синтезує історичні знання із новітньої об'єктивної україністики* – та *успішно популяризує їх*. Крім того, читач-дослідник може самостійно здійснювати свої власні бачення та зіставлення наведених даних і доходити своїх власних висновків із представленої в атласі інформації. Так може бути реалізована і третя функція цього атласа – *дослідницька*.

Як відзначив Ю.Лоза у прес-релізі, підготовленому до презентації атласа, *“характерною ознакою нашої концепції є і те, що кожна історична тема, яка подається у атласі, є поєднанням мап, як синтезних так і аналітичних, що, доповнюючи одна одну, у повній мірі характеризують усі сфери українського буття – культуру, освіту, релігію, демографічні зміни, економіку, територіальну організацію тощо*.

Ще одна особливість концепції – події української історії подаються у тісному взаємозв'язку з подіями європейської та світової історії, що цілком відповідає об'єктивним реаліям. Україна була і є частиною Європи а українське суспільство розвивалося за тими ж законами, що і решта світу” [2].

Автори й співавтори атласа. Подвижництво Юрія Лози. Не зважаючи на звучні відзнаки і регалії науковців, сам не маючи нічого з того, крім безперервної роботи над збагаченням власних знань, Юрій Лоза добирав авторів атласу,

орієнтуючись тільки на їхні дослідницькі опанування і здобутки. А власна ерудиція історика-україніста, творчий хист і конструктивна евристичність його особистих картографічних опрацювань усіх подій і фактів історичного минулого, які отримували відображення в атласі, зробили його або єдиним автором багатьох текстів і карт, потрібних в атласі, або творчим співавтором інших авторів – природознавців, істориків, культурологів, суспільствознавців, мовознавців, мистецтвознавців, релігієзнавців, економістів.

Усі напрацювання окремих авторів, перш ніж лягти в змістовне полотно цього атласа, мали бути картографічно переосмислені Юрієм Лозою у їхній просторовості й часовості, у просторовій і часовій єдності й наступності усього контексту реалізації кожного картографованого історичного факту, події чи явища. Саме цим треба визначити реальний здійснений внесок Юрія Лози у кожний штрих змістовного наповнення атласа, кожної його великої і карти чи плану історичного міста, кожної текстової, табличної чи ілюстративної складової. Це крім ідейно-концептуального забезпечення

усього складного твору, від задуму до посторінкового його змістовного плану-проспекту, що теж належить Юрію Лозі. У підсумку навіть для першого тому це складає без перебільшення майже самозречений його життєвий подвиг: безперервне 11-річне творче напруження, постійну розумову роботу з численними літературними й картографічними джерелами, безпосереднє спілкування з авторами, переосмислення і картографічне перевтілення їхніх дослідницьких подань, результуючу картоукладальницьку роботу перед монітором комп'ютера, цілісне співвідносне редагування сусідніх карт, тематичних їх блоків, усього атласа.

Загальні підсумки. Цей атлас – унікальна авторська праця, неповторна своїм змістом, науковим наповненням і документальним оформленням.

“Історичний Атлас України” Юрія Лози – видатний українознавчий твір державницького змісту. Його чекає велике публічне життя у сфері знань з історії України та українознавства, у числі престижних видань держави України. Поза сумнівом, надалі атлас постійно перебуватиме в центрі уваги науковців-істориків, привертатиме увагу фахівців найрізноманітніших спрямувань, широких кіл громадськості України і діаспори. Це тільки перший том задуманої праці; усю масштабність проекту можна буде збагнути із втіленням у реальність усього задуму Юрія Лози. Але за вже здійснене видання його основний автор і редактор без перебільшення заслуговує найвищого визнання і відзнаки – на рівні Державної премії України в галузі науки і техніки.

Створити щось подібне дуже непросто, для цього потрібна могутня творча особистість історика і картографа в одній особі, з інтелектом і знаннями енциклопедиста. Перевершити створене Юрієм Лозою у найближчі кілька десятиліть – навряд чи реально. Справедливим буде пристойно віддати належне вже створеному.

Список літератури

1. Історичний Атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). Керівник проекту й автор-упорядник Юрій Лоза. – К.: Мапа, 2010. – 300 с.
2. Юрій Лоза. Прес-реліз до презентації атласа.

V.Pashchenko. The cartographer's Yuriy Loza "The Historical Atlas of Ukraine". The fundamental cartographical generalization has a grate format and a subtitle "The Oldest Past. Rus' (Kyiv state, Galychyna-Volyn' state). The leader of the project, main author and compiler Yuriy Loza enlisted as the authors the leading creative investigators – geographers, historians, ethnologists, linguists, art critics. The atlas is an original cartographical work with the greatest content of the Ukraine history.